MORAL CHALLENGES IN THE DIGITAL AGE

Anca Delia Dabija
PhD Student, „Alexandru Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: When the idea of the utility of philosophy is uttered, most of the times the collective imaginary remains trapped in the nets of the ironic, of the naive, even that of the aggressive. The purely scientific knowledge receives unconditional credit, while the points of morality, of the philosophical and practical ethics, being left in the background.
Today, the accent is placed especially on the practical utility followed by the immediate application of epistemological concepts against the philosophical meditation and the fundamental interogations about the being, the existance, the becoming.
The evolution of current society has been propelled by the unrestricted circulation of information, which led to social, economic and political transformations, boosted by the emergence of new technologies. The virtual space that we make use of, facilitates the act of comunication, leaving behind temporal, spatial, cultural-lingvistic frontiers.
This informational vortex created at the same time possibilities to remove the human from moral authentic values, leading, often, to imbalance and chaos.
The moral deficiencies mirrored in human's choices and deeds bring back to the fore the obvious need for ethical benchmarks. The current interpersonale relations are really deficient; although we leave in the digital era, we not a precariousness of the act of communication, a poverty at the level of natural dialogue at a significant distance of ethical values.
Through the proposed research, we are triyng to emphasise and argument the importance of knowing and applying the axiological and normative contents of moral philosophy in a technopolis paradigm.

Keywords: digital revolution, moral, non-value, technology, information ethics

Analiza evoluției explozive a tehnologiei în contemporaneitate indică, din perspectiva binomului beneficii-riscuri, un impact major al acesteia la nivel de individ și societate, luând în considerare și diversele domenii ale activității de cercetare. Omul, ca agent al progresului științific și tehnologic, autor și beneficiar al acestuia, încă nu și-a adecvat conduita la valul tulburător al schimbărilor foarte rapide generate de cea de a patra revoluție industrială. El se regăsește într-o permanentă stare de incertitudine, confuzie, tensiune, anxietate și lipsă de încredere în înțelegerea sinelui, a celuilalt, a lumii și a viitorului acesteia. Din acest punct de vedere, observația, ca urmărire intenționată atât la nivel individual, cât și la nivel societal, relevă grave inadvertențe între ceea ce poate oferi omul în plan etic și ceea ce oferă el de fapt. Un cadru optim etic nu poate fi generat în absența unei educații morale solide care să ofere un continuum între posibilități și acțiuni concrete. În acord cu aserțiunea lui Immanuel Kant: „Omul poate deveni om numai prin educație. El nu e nimic decât ceea ce face educația din el"[1]; filosoful german invocând interesul pe care trebuie să-l aibă omul cu privire la sine, cu privire la ceilalți, dar și cu privire la binele universal.

Era digitală pe care tocmai o traversăm, indică o epocă în care oamenii transmit și au acces la informație (reală sau îndoielnică, chiar falsă) fără restricții. Ideea este legată de conceptul de „revoluție digitală", care arată faptul că pasul următor revoluției industriale constă în trecerea la o economie bazată pe transmisie, prelucrare și stocare de informație. Progresul tehnologic din anii recenți reflectă o radicală, rapidă și semnificativă schimbare în istoria umanității. De la începuturile descoperirilor de ordin tehnic până în prezent, când suntem conectați la telefonie mobilă, computere, internet de mare viteză, inteligență

[1] Immanuel Kant, *Despre pedagogie*, Editura Paideia, București, 2002, p 20.

artificială, ființa umană a dezvoltat diverse mijloace care i-au îmbunătățit viața oferindu-i mereu noi deschideri și oportunități. În același timp, realizăm faptul că intrăm tot mai mult într-o stare de dependență de tehnologie, aparatele digitale devenind prelungiri ale propriului corp. Fenomenele de adicție la acest nivel au repercursiuni grave la nivelul sistemului cognitiv în general: deficit de atenție, imposibilitatea concentrării pe un termen mai lung, decizii eronate, netrecute prin filtrul gândirii, stare de confuzie, capacitate mnezică sărăcăcioasă, socializare precară, autodezvăluirea în mediul online etc.

Evoluția societății actuale a fost propulsată de circulația neîngrădită a informației, ceea ce a condus la transformări politice, economice și sociale potențate de apariția noilor tehnologii. Societatea modernă este una polivalentă cu un areal ridicat de date, grație progresului uimitor al industriilor tehnologice din ultima perioadă. Debutul mileniului trei indică o perioadă de tranziție către o societate cu precădere informațională. Spațiul virtual pe care îl folosim ușurează actul comunicării lăsând în urmă frontiere temporale, spațiale sau cultural-lingvistice. Acest vârtej informațional a creat totodată și posibilități de îndepărtare a umanului de valori morale, autentice, conducând, de multe ori, către dezechilibru și haos. Carențele morale oglindite în alegerile și faptele oamenilor readuc în prim plan nevoia evidentă de repere etice. Relațiile interumane actuale sunt, realmente, deficitare; deși trăim în era digitală, constatăm o precaritate a actului de comunicare, o sărăcire la nivelul dialogului firesc, la o distanță însemnată de valorile etice.

Chestiuni de neimaginat în urmă cu puține decenii au devenit, acum, aspecte comune ale vieții noastre. Ritmul cu care tehnologia avansează este amețitor. În această lume nouă, în care omul se pierde tot mai mult în realități virtuale, în lumea internetului, în lumea nenumăratelor rețele de socializare și platforme online, pare că și evoluția speciei noastre în tiparele naturale este pusă sub semnul întrebării. Care (mai) este locul nostru în această eră digitală? Inteligența artificială va ajunge să suplinească expertiza umană? Alegerile noastre vor fi cele potrivite pe baza IA? Tehnologia trebuie folosită între anumite limite, care să permită ca valoarea umană să decidă? Vor fi în totalitate meseriile acoperite de robotică? În viitorul nu prea îndepărtat, vor putea roboții să dețină conștiință, empatie, afectivitate, simț etic? Iată o serie de interogații la care căutăm răspuns.

Pe lângă numeroasele efecte pozitive, de necontestat, „revoluția digitală” determină serioase schimbări, inclusiv de ordin negativ, la nivelul vieții umane. De aici, nevoia acută de repere sănătoase, robuste, pe care o întemeiere etică a educației și auto-educației le poate oferi; indiferent de vârsta subiectului/subiecților, căci fenomenul digitalizării accentuate a vieții afectează pe fiecare, precum și întregul organism social.

Conceptele de referință trimit la cadrul de ansamblu al unei teme aflate la incidența eticii filosofice cu etica aplicată, pe de o parte; iar pe de alta, la abordarea inter- și transdisciplinară în care pilonii sunt: etica, pedagogia, psihologia, sociologia, medicina, comunicarea socială etc. Ca subdomeniu al eticii filosofice, etica aplicată intervine prin analize concrete ale unor situații de viață dilematice, incomode. Adeptă a demersului inductiv în etică, etica aplicată constă, fie în extragerea unor legi morale prin analiza mai multor fapte concrete, fie în identificarea unor norme morale care configurează un anumit comportament sau act. Din acest punct de vedere, poate fi considerată un demers reflexiv care însoțește actele și faptele concrete. Inserția eticii în educație constituie o urgență prin prisma principiilor filosofiei morale în formarea copiilor și adolescenților, în primul rând; cu particularități pretinse de caracteristicile unui timp al vitezei, superficialității, confortului, distracției, beneficiului rapid obținut, al videocrației, dar și al însingurării, al creșterii gradului de nesiguranță și îngrijorare, de insatisfacție, datorită crizei spirituale evidente. O criză dominată, uneori, de absurd și nonsens poate fi constatată în mod cert în contemporaneitate.

Teza pe care încercăm să o susținem este următoarea: se poate ieși din această stare aparent haotică și în curs de devalorizare, prin actul unei educații concepute sistemic și

competent, prin promovarea realelor valori, prin eliberarea de convingeri străine moralei, prin analizarea pozitivului, prin toleranța față de semenul meu văzut ca un altul (al meu). Toate acestea, într-un cadru etic care să ghideze umanitatea din om. O etică ce privește oglinda propriului comportament, vizând totodată controlul propriilor acțiuni față de sine și față de ceilalți, chiar într-o lume guvernată de digitalizare.

În general, discursul despre valori a fost și este unul alunecos. Mai ales dacă luăm în considerare faptul că niciun sistem de valori nu rămâne valabil pentru totdeauna. O valoare a trecutului poate deveni astăzi o nonvaloare. În special prezentul ne arată că ar fi necesară o reflecție serioasă asupra valorilor, când superficialitatea în orice domeniu a devenit o reală atitudine, un comportament constant în actele pe care le întreprindem. În mod evident, acționăm într-un fel sau altul în funcție de valorile în care credem și pe care le promovăm. Reflectând mai atent asupra problemelor dilematice din contemporaneitate, referitoare la comunicare, la consumerism, la tehnologizare, la manipulare, constatăm cu ușurință că unele atitudini particulare se revarsă în grupurile de referință, se standardizează cu timpul și riscă să devină normalitate în mentalul colectiv. De aceea, putem aduce în atenție un stoicism contemporan, care incită, nu neapărat la suportabilitate, ci la o continuă adaptare, la o acceptare cântărită, o mediere, un echilibru, un balans activ, dinamic, inteligibil, înțeles, distribuit și constructiv. Un fel de medicament etic prescris printr-o educație sănătoasă, conștientizată, în spiritul valorilor morale care cheamă spre îngăduință față de noutate (digitalizarea), dar și față de sine (prudența alegerilor). O viață etică este totodată și o viață estetică, sănătoasă, echilibrată, cu valori robuste care primesc și împărtășesc educația. În acest sens, se impune „nevoia de a da un sens vieții, la nivel elementar”[2] - propusă de Solomon Marcus. Această nevoie subliniază conștientizarea faptului că trăim, putând savura propria respirație, o imagine a cerului și pământului, zborul unei păsări, creșterea ierbii, zâmbetul unui copil. Toate acestea, dar mai ales bucuria de a le simți, ar trebui să fie suficiente pentru a gândi că viața merită să fie trăită.

Foarte mulți autori au avut capacitatea să anticipeze efectele fulminantei dezvoltări tehnologice, formulând diverse ipoteze privind acapararea umanului și impactul negativ al tehnologiei asupra mediului social și cultural. Alan Turing, celebrul matematician britanic, a fost printre primii care a scris articole științifice despre puterea mașinilor inteligente.[3] Unul dintre primii psihologi specializați în limbajul online, J. C. R Licklider a vorbit încă din 1960 despre simbioza om-computer[4], într-o lucrare care a precedat apariția internetului, prezicând o relație de simbioză între om și mașină.[5] O expresie similară întâlnim la Albert Borgman care prin „paradigma aparatului”[6] dorește să sublinieze că apelul excesiv la tehnologie afectează relaționarea cu ceilalți, cu mediul în genere. La fel, Nicholas Negroponte, care în urmă cu mai bine de două decenii anunța manifestarea pe scară extinsă a „ființării digitale” - cu „subiectivitatea cibernetică”, „persoana virtuală”, „cetățenia internaută”[7]. Filosoful Nick Bostrom evidențiază și el acest salt al omenirii, afirmând încă din 2015 că „Pe termen lung, inteligența artificială va fi o chestiune foarte importantă - probabil cel mai semnificativ lucru pe care l-a făcut umanitatea vreodată.”[8] În același ton al îngrijorării, aducem în atenție ultima lucrare a gânditorului italian Umberto Eco, în care transpar indignarea și dezamăgirea trăite

[2] Solomon Marcus, *Zece nevoi umane*, Editura Spandugino, București, 2015, p.9.
[3] A se vedea Alan Turing, *Computing Machinery and Intelligence,* Mind, vol.59, nr.236, 1950, pp. 433-460.
[4] A se vedea J.C.R Licklider, *Man-Computer Symbiosis*, IRE Transactions on Human Factors in Electronics, volume HFE-1, 1960, pp.4-11.
[5] *https://groups.csail.mit.edu/medg/people/psz/Licklider.html* [accesat: 12.11.2020]
[6] Albert Borgman, *Technology and the character of contemporany life*, Chicago, University of Chicago Press, 1984, p.41.
[7] A se vedea Nicholas Negroponte, *Being Digital*, Alfred A. Knopf, New York, 1995.
[8] Robert Gebelhoff, *Q&A:Philosopher Nick Bostrom on Superintelligence, Human Enhancement and Existential Risk, The* Washington Post, 5 noiembrie 2015.

odată cu regresul societății actuale afundate în digitalizare. Titlul volumului *Cronicile unei societăți lichide* a fost ales pornind de la conceptul de „societate lichidă" a lui Zygmunt Bauman, concept care descrie portretul societății postmoderne. Tema centrală surprinde modificările societății în perimetrul anilor 2000-2015, lichefierea acestei societăți în legătură cu evenimentele politice și religioase, cu rasismul, cu progresul, dar și regresul tehnologic, cu telefoanele mobile și rețelele de socializare în care tinerii își pierd istoria personală devenind dependenți de internet și de dispozitive informatice de ultimă generație. Cronicile lui Eco descriu decalaje decupate din actual, bazate pe reflecții asupra evenimentelor și fenomenelor regăsite la scara socialului. Legat de rețelele de socializare, o proprietate a acestui tip de societate este aceea de „a se face văzuți." Scopul vizibilității societății lichide, dorința de „a fi în văzul lumii", la TV, pe Twitter, pe Instagram, pe TikTok sau pe Facebook – toate acestea aduc diferențele dintre valoare și nonvaloare pentru că, acum, arată autorul „Lumea va fi gata să facă orice, numai ca să fie văzută și vorbită. Nu va mai exista nicio diferență între faima unui mare imunolog și cea a tânărului care a reușit să-și omoare mama cu un topor."[9] „Societatea lichidă" de astăzi este lipsită de orice consistență. Umanitatea digitalizată este oglindită și în ceea ce este, de cele mai multe ori, omul astăzi, un homo connecticus[10], un captiv în mediul online, axat doar pe simpla comunicare virtuală, evitând autoanaliza, singurătatea reflexivă, liniștea gândurilor sau contemplația. Devine o adevărată provocare pentru omul contemporan să facă față tendințelor actuale aduse de progresul fără precedent al tehnologiilor dedicate comunicării interumane. Hățișul online la care cu toții suntem supuși nu presupune nicidecum o angajare singulară, ci una simultană de tipul om-instituții-comunitate-strategii-acțiuni concrete.

Provocările etice în era digitală răspund transformărilor prezente. Pentru că eticul ar trebui să fie eternul prezent al acțiunilor umane, cel care poate să conducă spre desăvârșire. Vorbind despre viața adolescentină care gustă din plin criza de originalitate, de identitate, trebuie avute în vedere mari transformări la nivelul conștiintei de sine; receptivitatea eu-lui și/sau a celorlalți este, de multe ori, una deformată. Tânărul se află într-o permanentă căutare a propriei identități și a relaționării cu ceilalți, intrând progresiv în lumea unor diverse interogații ce par a fi fără răspuns. Se înțelege că aportul adulților și, înainte de toate, acela al educatorilor profesioniști este necesar; cu tot ceea ce presupune, pe lângă pregătire serioasă și experiență, capacități deosebite de empatie, respect, ascultare, compromis, toleranță, receptivitate, prietenie etc. Din păcate, uneori cadrele didactice aleargă în direcția conținuturilor obiectivate în programa de învățământ; se construiesc adevărate maratoane pentru dobândirea competențelor verbale, numerice, economice, spațiale, artistice etc. Putem însă constata cu ușurință că puțini îi învață pe copii și adolescenți cum să trăiască realmente, cum să împartă cu ceilalți, cum să cultive prietenie, cum să ajute, cum să fie buni coechipieri, cum să identifice acele conținuturi adecvate făcând trecerea spre filonul practic, cum să fie oameni, până la urmă. Beneficiile procesului educațional sunt cu atât mai însemnate cu cât fiecare actor implicat ori instituție abilitată în concretizarea lui își duce la îndeplinire, în mod competent, responsabilitățile. De asemenea, încurajarea acelor atitudini pozitive în direcția comportamentelor prosociale, exprimă considerația pentru demnitatea ființei umane, atitudini care trebuie promovate atât în incinta mediului școlar, cât și la nivel societal. Devine astfel urgentă conștientizarea și reflecția asupra unui adevăr major: copiii de astăzi și adulții de mâine reprezintă o resursă umană importantă în orice societate, motiv pentru care valori morale precum respectul, grija, răbdarea, cumpătarea, perseverența, atenția etc, trebuie să devină o prioritate pentru cei care le afirmă și le împărtășesc.

[9] Umberto Eco, *Cronicile unei societăți lichide,* Editura Polirom, Iași, 2016, p. 24.
[10] Jean-Claude Larchet, *Captivi în internet*, Editura Sophia, București, 2018, p. 29.

Este vital să deținem dorința de a pune în discuție teme fundamentale ale vieții cotidene pentru că ele pur și simplu ne ghidează viața. Omul se află permanent în fața fenomenului alegerii, în fiecare clipă a existenței sale. A fi pe lângă digitlizare sau în afara ei, este anacronic. Conștientizarea fenomenului digitalizării și a repercursiunilor sale în plan negativ, este primul pas al propriului nostru proiect, o viziune pe care trebuie să ne-o asumăm în mod autentic. Ocupând o mare parte din preocupările vieții cotidiene, digitalizarea trebuie pusă serios în discuție, pentru a ne putea ghida viața în continuare. Altfel riscăm să rămânem prizonieri ai propriilor noastre obiceiuri vicioase. Putem constata astăzi însăși sacrificarea ideii de dreptate în „beneficiul" celor mulți, cei care aleg să facă teatru din propria viață, expunându-și în mod deschis colțurile cele mai intime ale sufletului. Acest lucru se petrece în mod constant pe rețelele sociale în sopul obținerii validării în mediul virtual. Asistăm zilnic la o nedrepate săvârșită în detrimentul umanității. O nedreptate amplificată de tot ceea ce se expune prin intermediul mijloacelor mass-media, și asta pentru că publicul cere, publicul savurează. Iar tot ce se savurează se vinde bine.

În sprijinul unei vieți sănătoase, condițiile actuale marcate de globalizare și robotizare reclamă apelul la vechile norme ale filosofiei morale: grijă, cumpătare, prudență, respect față de sine și față de ceilalți. Pentru că niciodată etica nu va suporta vreun proces de demodare. Nu există acest pericol. La un moment dat, orice ființă este martorul labirintului cultural și social al epocii în care viețuiește, labirint care îi oferă instrumente prin care să crească. Nu există cale de ieșire prin care o ființă să părăsească integral fibrele culturii sale. Viața fiecăruia este o operă de artă pe care fiecare dintre noi o construiește treptat; ea poate fi hidoasă sau valoroasă și în funție de atingerea etică impregnată în fapte. O alegere de orice fel este și o opțiune etică. Omul nu există cu adevărat în lipsa propriei înțelegeri, în lipsa popriei atingeri etice. La nivelul ființării nu ar trebui admise granițe între cognitiv și etic, întrucât raționalul trebuie să implice simțul etic.

BIBLIOGRAPHY

Aiken, Mary, *The cyber effect. Psihologia comportamentului uman în mediul online,* Editura Niculescu, București, 2019

Aristotel, *Etica Nicomahică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988

Bauman, Zygmunt, *Etica postmodernă,* Editura Amarcord, Timișoara, 2000.

Borgman, Albert, *Technology and the character of contemporany life*, Chicago, University of Chicago Press, 1984

Carnegie, Dale & Associates, *Secretele succesului în era digitală. Cum să vă faceți prieteni și să deveniți influent,* Editura Curtea Veche Publishing, București 2013

Comenius, Jan Amos, *Didactica Magna*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970

Comte-Sponville, André, *Mic tratat al marilor virtuți*, Editura Univers, București, 1998

Cozma, Carmen, *Studii de filosofie a educației umanității*, Editura Junimea, Iași, 1997

Cozma, Carmen, *Introducere în aretologie. Mic tratat de etică,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2001

Descartes, René, *Principiile filosofiei,* Editura IRI, București, 2000

Dewey, John, *Democrație și educație*, în *O introducere în filosofia educației*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972

Eco, Umberto, *Cronicile unei societăți lichide,* Editura Polirom, Iași, 2016

Ferre, Frederick *Philosophy of Technology,* University of Georgia Press, Athens, 1995

Floridi, Luciano, *Infosfera. Etica e filosofia nell'età dell'informazione,* G.Giappichelli Editore, Torino, 2009.

Fromm, Erich, *Fuga de libertate,* Editura Teora, București, 1998

Fromm, Erich, *The Sane Society,* Editura Routledge, New York, 2002

Fromm, Erich, *A avea sau a fi,* Editura Trei, București, 2013

Gebelhoff, Robert, *Q&A:Philosopher Nick Bostrom on Superintelligence, Human Enhancement and Existential Risk, The* Washington Post, 5 noiembrie 2015

Harari, Yuval Noah, *Homo Deus, A Brief History of Tomorrow,* Vintage, London, 2016

Harari, Yuval Noah, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii,* Editura Polirom, Iași, 2017

Harari, Yuval Noah, *Homo deus. Scurtă istorie a viitorului*, Editura Polirom, Iași, 2018

Harari, Yuval Noah, *21 de lecții pentru secolul XXI ,* Editura Polirom, Iași, 2018

Himanen, Pekka, *The hackers ethics, and the spirit of the information age*, Random House, New York, 2001

Kaku, Michio, *Viitorul minții umane: O investiție științifică pentru înțelegerea și îmbunătățirea capacității minții*, Editura Trei, București, 2016

Kant, Immanuel, *Tratat de pedagogie. Religia în limitele rațiunii,* Editura Agora, Iași 1992

Kant, Immanuel, *Critica rațiunii practice. Întemeierea metafizicii moravurilor*, Editura IRI, București, 1995

Kant, Immanuel, *Despre pedagogie,* Editura Paideia, București, 2002

Katzer, Catarina, *Cyberpsihologia. Viața în rețea: cum ne schimb@ internetul?*, Editura ALL, București, 2018

Larchet, Jean-Claude, *Captivi în internet*, Editura Sophia, București, 2018

Lavelle, Louis, *Traite des valeurs*, PUF, Paris, 1951

Leonhard, Gerd, *Technology vs. Humanity. The coming clash between man and machine,* United Kingdom, Fast Future Publishing Ltd 2016

Levinas, Emmanuel, *Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate,* Editura Polirom, Iași, 1999

Levinas, Emmanuel, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt,* Editura All, București, 2000

Levinas, Emmanuel, *Altfel decât a fi sau dincolo de esență,* Editura Humanitas, București, 2006

Licklider, J.C.R., *Man-Computer Symbiosis*, IRE Transactions on Human Factors in Electronics, volume HFE-1, 1960, pp. 4-11. https://groups.csail.mit.edu/medg/people/psz/Licklider.html.

Lipovetsky, Gilles, *L'ère du vide: Essais sur l'individualisme contemporain*, Gallimard, 1983

Lipovetsky, Gilles, *Fericirea paradoxală. Eseu asupra societății de hiperconsum*, Editura Polirom, 2007

Marcus, Solomon, *Zece nevoi umane,* Editura Spandugino, București, 2015

Măruță, Mihnea, *Identitatea virtuală*, Editura Humanitas, București, 2023

Mill, John Stuart, *Despre libertate*, Editura Humanitas, București, 1994

Mill, John Stuart, *Utilitarismul*, Editura All, București, 2014

Negroponte, Nicholas, *Being Digital,* Alfred A. Knopf, New York, 1995

Negroponte, Nicholas, *Era digitală,* Editura All, București, 1999

Patrignani, Norberto, *Computer Ethics. Un quadro concettuale,* în *Mondo digitale,* nr. 3, septembrie, 2009

Postman, Neil, *Distracția care ne omoară. Discursul public în epoca televizorului,* Editura Anacronic, Domnești, 2016

Postman, Neil, *Tehnopolis. Capitularea culturii în fața tehnologiei,* Editura Contra Mundum, București, 2023

Râmbu, Nicolae, *Filosofia valorilor*, Editura Didactică și Pedagogică. R.A., București, 1997

Ross, Alec, *Industriile viitorului: Omul și evoluția economiei în era digitală,* Editura Corint Books, București, 2020

Sartori, Giovanni, *Homo videns. Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea,* Editura Humanitas, București, 2006

Spitzer, Manfred, *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*, Editura Humanitas, București, 2020

Taleb, Nassim Nicholas, *Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului,* Editura Curtea Veche, București, 2010, Ediția a II-a, revizuită și adăugită

Turing, Alan, *Computing Machinery and Intelligence*, Mind, vol.59, nr.236, 1950

Valkenburg, Patti M., Taylor Piotrowski, Jessica, *Generația digitală și dependența de media*, Editura Niculescu, București, 2018

Vallor, Shannon, *Technology and the Virtues: A Philosophical Guide to a Future Worth Wanting*, Oxford University Press, 2016

Vianu, Tudor, *Studii de filosofia valorii*, Editura Eminescu, București, 1982

Wash, Toby, *2062: Lumea creată de inteligența artificială*, Editura RAO, București, 2021

Wiener, Norbert, *The Human Use of Human Beings. Cybernetics and Society*, H. Mifflin, Boston, 1950.

Williams, Bernard, *Moralitatea*, Editura Punct, București, 2002

Surse web:

https://groups.csail.mit.edu/medg/people/psz/Licklider.html

Himanen, Pekka, *The hackers ethics, and the spirit of the information age*, Random House, New York, 2001. https://archive.org/details/hackerethic00pekk

https://republica.ro/umberto-eco-in-2015-televiziunea-si-internetul-au-promovat-idiotul-satului